

САМАРҚАНД ТАРИХИГА ОИД БАЪЗИ МУЛОҲАЗАЛАР (ҚАДИМГИ ДАВРДАН XIX АСР РУС БОСҚИНИГА ҚАДАР)

Акмалов Нуржаҳон

ТДПУ Тарих факультети 4-курс талабаси

Аннотация: Мазкур мақолада юртимизнинг энг қадимий шаҳарларидан бўлмиш Самарқанднинг неча асрлардан буён ўзининг ко'ҳна тароватини йўқотмасдан ўзидаги бир неча ме'морий обидаларни сақлаб келаётганлиги ҳақида фикрлар юритилган. Бундан ташқари шаҳарнинг турли даврларда ўз ҳукмронлигини ўрнатган сулолалар даврида қай даражада бўлгани, ҳудудда қандай сиёсий жараёнлар кечгани ҳақида ҳам баъзи мулоҳазалар келтирилган. Ушбу мақола ўша даврда мавжуд бўлган адабиётлар, тарихий қўлёзмалар орқали ёритилган.

Калит сўзлар: Самарқанд, сайқали рўйи замин, ме'морий обидалар, ҳукумрон сулолалар, Амир Темур, савдо-сотик, ижтимоий муносабатлар.

Тарихдан маълумки, Ватанимиз – Ўзбекистон қадим даврлардан Шарқ ва Ғарбни боғлаб турувчи савдо йўллари чорраҳасида жойлашган. Миллатлараро муносабатларда, савдо, ижтимоий алоқаларда Туркистон шаҳарлари муҳим роль ўйнаган ва ҳозир ҳам ушбу анъана давом этиб келмоқда. Ўрта Осиёнинг машҳур шаҳарларидан бири Самарқанд о'зининг қадимлиги ҳамда обрўси билан минтақанинг бошқа шаҳарларидан ажралиб туради. Шунинг учун ҳам бекорга манбаларда, “Самарқанд сайқали рўйи замин деб аталмаган”. Бугунги Самарқандни ҳаммамиз биламиз. Хо'ш Самарқанд тарихи қандай бўлган? У ерда одамлар қандай яшаган? Унинг табиати қандай эди? Қуйида ушбу саволларга жавоб топишга ҳаракат қиламиз...

Самарқанд шаҳрига асос солиниши мил.авв. I мингйилликка (VIII-VII асрлар) бориб тақалади. Афсоналарга кўра унга Афросиёб деган тарихий шахс асос солынган. Уни Маҳмуд Кошғарий Алп Эр Тўнга билан бир шахс қилиб кўрсатган [1, 610-611 б.]. Шаҳар майдони 120 га. ни ташкил қилган. Катта ва обод шаҳар эди.

Самарқанд номининг келиб чиқиши бо'йича бир қанча версиялар бор. Масалан, Абу Тоҳирхо'жа “Самария”сида [2, 16 б.] қуйидагиларни келтиради. Унга кўра, Самар деган киши қудуқ қазийди ва аҳоли шу қудуқ атрофида жойлашиб яшай бошлайди ва бора-бора шу ҳудудларда шаҳар вужудга кела

бошлайди. Дастлаб шаҳар “Самаркент” – “Самар шаҳри”, араблар босқинидан кейин эса “Самарқанд” дея атала бошланган”. Бошқа топонимик версиялар ҳам шаҳар топонимининг келиб чиқишини Самар исмли киши номи билан бог’лайди. Юнон-македон босқини даврида эса шаҳар “Мароқанд” деб аталган...

Нима бўлганда ҳам Самарқанд юқорида таъкидланидек, о’лканинг бошқа шаҳарлари каби савдо чорраҳасида жойлашган. Жумладан, X аср ҳақида ҳикоя қилувчи манбада Самарқандга қуйидагича та’риф берилади: “Катта ва обод шаҳар. Ноз-не’матлари фаровон ва бутунжаҳон савдогарлари келиб-кетадиган жой... Ул шаҳарда қоғоз ишлаб чиқарилади. Бухоро (Зарафшон) дарёси шаҳар яқинидан оқиб ўтади” [3, 12-13 б.] . Кейинчалик, XII аср бошларида мўғуллар ҳужуми натижасида шаҳар вайрон этилиб, таланади, шаҳар қисман ўзининг аҳамиятини йўқотади. Ушбу жараён Амир Темур ва темурийларнинг ҳокимият тепасига келгунга қадар давом этади. Амир Темур ва темурийлар даврида шаҳар мисли ко’рилмаган даражада ўсади. Буни Испан элчиси Клавихо (XV аср), Бобур Мирзо (1483–1530) ҳамда бошқа манбаларда ёзилган та’рифлар билан исботлаш мумкин...

Бобур Мирзо ўзининг “Бобурнома”сида Самарқанд жуда ажойиб, го’зал қилиб та’рифлайди. Жумладан у шаҳар ҳақида шундай деган эди: “Ер юзининг аҳоли яшайдиган қисмида Самарқандча латиф шаҳар камроқдир... узуми ва қовуни, олмаси ва анори, хуллас, барча меваси яхши бо’лади. Айниқса, узуми ва олмаси машҳур. Самарқанд шаҳри ажойиб ва ораста бир шаҳардир. Бу шаҳарнинг бир хусусияти борки, бунақаси камдан кам шаҳарда бўлади, яъни ҳар ҳунарманднинг алоҳида бозори бор... яхши новвойлик ва ошпазликлари бор...” [4, 107-108 б.] .

1404-йилда Самарқанда бўлган испан элчиси Руи Гонсалес де Клавихо ҳам Самарқандга берган та’рифларида ижобий таърифлар келтиради. “...Шаҳаргача текислик ва йўлларда кўплаб боғлар, бозорлар, уйлар жойлашган экан” [5, 115 б.] .

Темурийлар, Шайбонийлар, Аштархонийлар даври манбаларининг ко’пчилиги шаҳарнинг обод бо’лганлигини тасдиқлайди. О’ша давр ҳақида ҳикоя қилувчи манбаларда қизиқ бир ма’лумот келтирилади. Унга кўра Шайбоний Султонлардан бири Кўчкунчихон (1512–1529) Самарқандни кўриб қойил қолади. “...Ўзи ўтирган қаср томи устига чиқиб, ён-атрофга назар ташлайди. Жуда кўп уй ва кошоналарни кўриб, ҳайрон қолади ва вазирига қараб шундай дейди. Агар бу ко’ринаётган барча уй ва айвонлар бизга қарашли

бо'лса, ҳар уйдан битта нон ва бир товоқ ош чиқариб юборилса, қо'шин ҳақида ортиқча қайғуриб ўтирмасдик” [6, 115 б.]. Шайбоний ҳукмдорнинг шаҳар ҳақидаги ушбу та'рифи шаҳарнинг даражасини ко'рсатишга етса керак...

Фақат XVIII аср ўрталарида Бухоро хонлигида ҳукмдор сулола Аштархонийлар⁷ вакиллари о'ртасида тож-у тахт учун кураш кучайиб кетади. Бу эса мамлакат ҳаётини издан чиқарган эди. Яшнаб турган жойлар қип-қизил саҳрога айланди. Қимматчилик ҳамма соҳада бўй кўрсата бошлади. Одамлар хавфсизроқ юртларга қоча бошлади. Бой ва равнақ туманлар тамомила ҳеч нарсасиз қолдирилди [8, 351 б.] .

Айнан шу вақтдан бошлаб Самарқанд бутунлай хароб ҳолга келиб қолди. Буни биз Бухоро амири Шоҳмурод (1785-1800) нинг Самарқандга ташрифи акс этган лавҳалардан кўришимиз мумкин. У талабалик йилларида Самарқандга ташриф буюради ва шаҳар хароблигидан ранжийди. Кейинчалик ҳокимлик ва амирлик даврларида шаҳарни қайта тиклайди. “Талатўп” йилларида шаҳат аҳолиси кескин камайиб кетган эди. У Самарқандга мамлакатнинг турли шаҳарларидан аҳолини кўчиртириб келтиради. Шоҳмурод ва кейинги амирлар даврида шаҳар гуллаб яшнайтиди... XIX аср ўрталарида бошлаб Подшо Россияси Ўрта Осиё ҳудудларини очиқчасига босиб ола бошлади. Шундай ҳужумларнинг бирида Самарқанд шаҳри ҳам эгалланади. 1868-йилги шартномага кўра шаҳар Россия тасарруфига ўтади. Шаҳар ҳақида сайёх, дипломат Скайлер жуда ижобий ёзади. Уни кўриб лол қолгани яширмайди. Россия кўл остидаги Самарқанд ҳаётини тасвирлаб, америкалик дипломат Южин Скайлер (1840-1890) шундай ёзади: “Европада Ўрта Осиёнинг ҳеч бир жойи Самарқанд номидек лол қолдирадиган даражада эмас. Романтика оғушига қопланган, ўзига хос даврларни бошидан кечирган ва ўзининг улуғворлик анъаналарини ақл бовар қилмайдиган даражада сирли саклаб келаётган Самарқанд узоқ вақт мобайнида дунё аҳлининг қизиқишини уйғотиб келган... тепаликнинг (Чўпонота – Ж.Ж) асосий қисмини ортда қолдириб, йўлнинг энг юқори нуқтасига етгач, қаршимизда лойдан сувалган томлар, тепасига тож каби қо'ндирилган улкан мовий гумбазлар ва баланд минораларни кўриб, машхур Самарқандга этиб келганимизни англадик... Самарқанд бозори Тошкент ва Хўжанддаги бозорларга қараганда унча йирик бўлмаса-да, Самарқанднинг ҳозирги 30 000 аҳолиси учун етарлича катта саналади... шаҳарда қаландарлар, лўлилар, яхудийлар юришади... Шаҳарда ҳаёт қизғин” [9, 171-207 б.] ...

Сайқали рўйи замин – Самарқанд ўлкамизнинг энг қадим шаҳарларидан. Буюк шаҳарлар ичида буюклардан бир шаҳар. У ҳақида ёзилган тарихлар, манбалар, китоблар шаҳарнинг азим ҳаётини бизга ҳикоя қилиб беради. Биз ушбу ёзган мухтасар битикларимизда шаҳарнинг тарихий қиёфасини, унинг шаклини тасвирлашга баҳоли қудрат ҳаракат қилдик. Ушбу қадим 2700 йиллик тарихни бир кичик мақолага сиғдириш имконсиз. Бу ҳақида алоҳида китоблар ёзиш керак. Ҳали ҳануз о’рганилмаган тарихларни ўрганиш керак.

Хулоса ўрнида шуни таъкидлаш керакки, Самарқанд ўзининг мавжуд бўлган минг йиллар давомида ҳам бугунги кунда ҳали-ҳануз кўҳна тароватини йўқотганича йўқ. Ўзбекистон мустақилликни қўлга киритганидан сўнг юртимизда мавжуд бўлган барча тарихий-меъморий обидалар ўзининг асл ҳолатини ма’лум бир маънода тиклади. Ҳудудимиздаги кўҳна меъморий иншоотлар дунёнинг етти мўжизалари ҳисобланиб келаётган миср пирамидалари, Бобил ва яна бир қанча кўҳна қадамжолар билан бемалол беллаша олади деб айта оламиз. Бугунги кунда турзм салоҳиятини янада ривожлантириш жараёнида Самарқанд ўзининг улкан даражада ҳиссасини қўшиб келмоқда. Бу албатта қувонарли ҳолдир.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Аҳмадали Асқаров. Ўзбек ҳалқининг келиб чиқиш тарихи. 2019.
2. Абу Тоҳирхўжа. Самария. 1991.
3. Ҳудуд ул-олам. 2007.
4. Заҳириддин Муҳаммад Бобур. Бобурнома. 2008
5. Амир Темур Испания элчилари нигоҳида. Клавихо. 2019.
6. Акбар Замонов. Ўрта аср тарихий шахслари ҳаётининг айрим номаълум саҳифалари.
7. Поён Равшанов. Малика Кенагас оғим Ойчучук ёхуд Шаҳрисабз ва Қўқон шоҳона насаб қиссаси. 2018.
8. Южин Скайлер. Туркистон тарихи. 2019.